

Fikcia v rukopisnej česky písanej príležitostnej poézii prvej fázy národného obrodzenia na Slovensku

PETER MRÁZ

Mýtus, že príležitostná poézia pre svoju spätosť s mimoliterárnou skutočnosťou nepatrí do umeleckej literatúry, je stáročný.¹ Jeho dôsledkom je jej opakovane sa vyskytujúca čitateľská i odborná marginalizácia. V našom príspevku sa pokúsime tento náhľad vyvrátiť uchopením atribútov fikčného sveta rukopisných česky písaných príležitostných básní z obdobia prvej fázy slovenského národného obrodzenia (1770–1800).

Obrodenecké česky písané príležitostné básne² boli pre príslušníkov evanjelickej konfesie jedným zo spôsobov umeleckej „prezentácie istých emócií alebo vzťahu“ (KOLLÁROVÁ 2006: 109–110). Pre krátkosť času medzi podnetom k ich zrodu a momentom ich prednesu bol lyrický subjekt príležitostnej poézie pomerne verným obrazom jej adresáta. Príležitostné básne slovenských evanjelikov však nie sú kópiou reálneho sveta, ale tvoria svet metaforický. Ich adresát je nahrádzaný fikciou bezprostredného príjemcu. Lyrický subjekt príležitostnej poézie, konštruovaný figúrami autenticity a úprimnosti (ZAJAC 1998), je „cele obsažený ve fikčním světe konstituovaném dílem“ (ČERVENKA 2003: 50). Z významu dedikácie obrodeneckých príležitostných básní ešte nevymizol jej „starý význam sakrální (přinášet obět“ ve smyslu rituálním)“ (STICH 2003: 135). Rituálnosť príležitostnej poézie je jedným z určujúcich príznakov, ktorými udržiava svoje genologické spojenie s drámou.³ Tvorca príležitostnej básne povoláva svojou tvorivo-dramatickou činnosťou „stvárnovaný svet do existencie“ ako svet fikčný a určuje jeho štruktúru mimo pravdivostné hodnotenie. Príležitostné básne sú „estetické artefakty, vytvorené, uchovávané a kolujúci v médiu fikčních textů“ (DOLEŽEL 2003: 30). Z pohľadu recepčno-kognitívnej interpretácie rukopisnej príležitostnej poézie,

¹ Pripomeňme napr. antického klasika Papinia Statia (40–96 n. l.), ktorý, ponímajúc príležitostnú poéziu ako *parerga* (bezvýznamné dielko), nazval svoju zbierku príležitostných básní *Silvae*, „čo znamenalo asi toľko ako nepestované výtvyry poznačené chvatnou improvizáciou“ (KERUEOVÁ 1986: 189).

² Čeština bola pre protestantov „sugestívnym vzorom nielen pre svoju liturgickú funkciu, ale i pre relatívnu ustálenosť všetkých zložiek svojho jazykového systému“ (GÁFRIKOVÁ 2006: 57).

³ Prostredníctvom štylizovaných príhovorov jej lyrického subjektu k adresátom predstavovanej skladby sú percipienti zapojení do aktu *ostenze* (OSOLSOBĚ 2002: 20), komunikácie ukázaním veci (nábytku, šiat, rakvy, hrobu, tela), ktorá jej prednes v danom okamihu homogénne sprevádzala.

tendující k publicistickému štýlu,⁴ respektíve k literatúre hodnotovo pokleslej (pamflet), je však nutné našu znalosť reality do výstavby jej fikčného sveta angažovať, pretože entity vonkajšieho sveta sú v ňom „exponované jako předměty zkušenosti subjektu, svědčící především o něm“ (ČERVENKA 2003: 25).

Na rozdiel od barokového dôrazu na vizuálnu stránku textu sa v obrodeneckej príležitostnej poézii rukopisného charakteru stretávame len so snahou dbať na čitateľný duktus textu, graficky zvýrazniť akrostich a pod. Verzologická korektnosť rukopisných básní korešponduje so spoločenským statusom ich autora. Ten sa generoval z prostredia remeselníkov, mešťanov, služobníctva alebo z rodín významnejších vzdelancov.

Tvorcom onomastika *Vysoce Urozenému Pánovi pánu Michal Gombošovi* (1776) je podľa slov jeho dedikácie „Zámečník Jiri Pataky, Y Poeta jaký, taký“. Meninová skladba *Prešporskému Burgmistrovi Y Cýrkeve Inšpektorovi* je komponovaná ako vďaka básnika za adresátov patronát. Básnikova rečová neviazanosť vytvára komicky modelovaný svet lyrického subjektu:

To jest sýce grobianstvo
Mezy také slavné Panstvo
Mezy cifrované Dámy,
Vkročit s mojými nohámý,
A s mou začaděnou tváří,
Podobný jsa komináři.
(PATAKY)

Maska autenticity nám umožňuje stotožnenie tzv. empirického autora a lyrického subjektu. Hoci lyrický subjekt nikdy v úplnosti nereflektuje svoj reálny náprotivok (empirického autora), sprístupňuje nám svoju vlastnú interpretáciu v zmysle hry na „akoby“. Patakyho text predpokladá vnímateľa, ktorý je schopný percipovať predstavovaný svet, „ve kterém mnoho věcí musí být samozřejmě předpokládáno a mnoho jiných musí být akceptováno i přes to, že jim lze jen sotva uvěřit“ (ECO 1997: 635–636). Fikčný svet onomastika *Pánu Michal Gombošovi* je prostredím, v ktorom je prítomnosť neohrabaného, spoločensky nižšie postaveného lyrického subjektu na oslave panstva možná.

Popri zámočníkovi je ďalšou profesiou autora rukopisnej príležitostnej poézie, prezradenou v titule básne *Vinš Novoročnýj*, kuchárka. Jej meno, Dorka, je pravdepodobne, pseudonym zatiaľ neznámeho autora. Štylizuje sa do pozície básnika prostého ducha.

⁴ Príležitostnú poéziu spájajú so žánrami publicistického štýlu najmä atribúty aktuálnosti, schematickosti a ontologickej „uponáhľanosti“ (porovnaj MISTRÍK 1997: 459–477).

Vinšujem Vašej milosti
Všeckého Dobrého dosti
Šarlach a to klanje v boce
Nech Vás v tomto novém Roce
Netrápí ý Žila zlatá
Učiň to Trojica svatá.
(DORKA)

Štýlémy expresívnej povahy (šarlach, klanie, zlatá žila) stoja v očiach ich príjemcu na pomedzí jeho kognitívno-percepčnej skúsenosti.⁵ Dorka vnáša do básne svoje túžby, v ktorých sa choroby stávajú nástrojom vytvorenia oslavovaného „sveta spokojnosti“. Podnecuje nás k stotožneniu našej skúsenosti so šarlachom, pichaním v boku a pod. – s empiriou možného sveta. Tzv. subjekt diela, „který lyrické já a empirického autora zároveň spojuje a odděluje“ (ČERVENKA 2003: 42), je ale v prípade skladby *Vinš Novoročný* len semiotickým korelátom reálne existujúceho, avšak recepčne neobsiahnuteľného autora.⁶

Vysokou kaligrafickou úrovňou vyznačujúce sa skladby z pera rodinných príslušníkov či žiakov významnejších hornouhorských vzdelancov (kňazov, učiteľov) sú rovnako korektným spôsobom sprístupňovania možných svetov. Príkladom je text *Srdečného Vinšování* (1780) Alžbety Kristíny Justovej, s pripojeným zápisom blahoželanía Anny Karolíny Lehockej. Justovej rozsiahla (40 veršov) i Lehockej krátka (10 veršov) báseň Michalovi Institorisovi Mošovskému sú konvenčnými príležitostnými skladbami. Výnimkou je len esteticky nasýtená⁷ obraznosť Justovej vstupu do básne, charakterizovaná autorkiným zmyslom pre prírodno-psychický paralelizmus:

Jak náhle Burova od východu vzniká,
Svou čistou jasností všecko jak proniká;
Že každé stvorení z novu se raduje.
Ptáctvo hned nebeské sladce prospevuje,
Y ovečky krotké na pastve zelené
Z rána poskakují jsouc rozveselené.
(JUSTOVÁ, K. A.)

⁵ Pojmu kognitívno-percepčná skúsenosť je možné rozumieť tak, že ak mám sám skúsenosť so zlatou žilou a bola pre mňa napr. skúsenosťou výsostne negatívnou, tento zážitok nesporne ovplyvní moje nazeranie Patakyho scény ako nie vtípnej, na rozdiel od interpreta, ktorý obdobné neduhy sám nezažil, a preto si uchováva schopnosť vnímať ich len ako mimoliterárnu skutočnosťou síce inšpirovaný, ale viac neovplyvňovaný atribút fikčného sveta, komunikujúci len s prvkami toho istého či iných, obdobne konštruovaných fikčných svetov príležitostnej poézie.

⁶ Ak lyrický subjekt svojou existenciou vyzýva k tomu, aby sme uverili v reálne jestvovanie citovaných chorôb a pripísali ich adresátovi básne, podnecuje nás zároveň k tomu, aby sme im prisúdili tie atribúty a okolnosti ich výskytu, s ktorými sme sa stretli v našom osobnom živote (DOLNÍK 2003: 27–50).

⁷ Estetická hodnota príležitostnej poézie napriek jej teleologizmu (vopred danému účelu) „nad mimoestetickými prevládá, avšak neruší ji, nýbrž toľko ji spíná v celek [...] umožňujíc zato aktivní vztah celkového souboru mimoestetických hodnot díla k celkovému postoji, který jednotlivci jakožto členové kolektivu zaujímají ke skutečnosti za účelem jednání“ (MUKAŘOVSKÝ 2001: 148).

Svet, v ktorom Justová vidí svojho strýka, je svetom arkadickým. Napriek tomu, že Mošovský v ňom vystupuje staticky, vytvorenie dynamického okolia mu dodáva aktívny charakter. Na rozdiel od kompozičných stereotypov renesančného humanizmu, v ktorom sa idea, myšlienka či posolstvo skladby „sústreďujú na dvoch najexponovanejších miestach v básni: na začiatku a na konci“ (KÁKOŠOVÁ 2005: 61), stred obrodeneckých príležitostných básní už vytvára priestor pre subjektívne vyjadrenie autora vo forme glosy, resp. pre fragmentárne zachytenie autorského zážitku. Báseň Alžbety Kristíny Justovej sa vyznačuje snahou po tvorivom prístupe, neovplyvnenom dobovo konvenčnou módou.⁸ Táto snaha ju viedla už v onomastiku *Srdečné Plesání* (1777), ktoré napísala v spoluautorstve so sestrou Julianou Juditou. V jeho veršoch explicitne odmietla strohosť dobového veršovania:

Podle dnešní Módy snad komplementovat,
A naše Veršičky na tvárnost rectovat?
Nikoli! Nikoli!
(JUSTOVÁ, J. J. – JUSTOVÁ, K. A.)

Na základe nášho čítania príležitostných básní z rokov 1770–1800 konštatujeme, že z pohľadu ich interpreta stojí na jednej strane vnímanie ich fikčného sveta mimo pravdivostného hodnotenia,⁹ na druhej snaha nazerať ho mimeticky, ako obraz aktuálneho sveta. Východiskom z tejto polarizácie je cesta stredom: axiologické nazeranie autonómneho sveta príležitostnej básne optikou kognitívno-percepčnej skúsenosti bez toho, aby sme sa o postavách fikčného sveta nevyjadrovali ako o reálne existujúcich postavách nášho sveta.

PRAMENE

DORKA. *Vinš Novoročný* (Kabinet rukopisov a starých tlačí SAV č. V. teol 5721, prív. 149)

JUSTOVÁ, Judita Juliana – JUSTOVÁ, Kristína Alžbeta. *Srdečné Plesání, které na Den Památki Jména Urozeného A Dvojčiti hodného Pána Pána Michala Institoris Mossótzky Cýrkyve Evanjelické, Nácýy Uberské a Slovenské v Prešporcku, S. B. verného Kazatele, svébo Mnobovážného a Laskavého Pana Krstního Otce dve milé Sestri jakožto Judyta juliana, a Alžběta Krystyna Just v Upřimnosti dokázati chtěly. Roku Páně 1777 dne 29. Žárí* (Kabinet rukopisov a starých tlačí SAV č. Lyc. B. VIII. Fol. 25, prív. 12)

JUSTOVÁ, Kristína Alžbeta. *Srdečné Vinšování, které na Den Památky Jména Vjsoce Urozeného a Dvojčtihodného Pána Pána Michala Institoris Mossótzky Cýrkyve Evanjelické, Nácýy Uberské a Slovenské v Prešporcku Sl. B. Alžběta*

⁸ Justová tu, asi, signalizuje odpútanie sa od stereotypného písania veršov ženskými autorkami (verejne až Rebecka Lešková), snažiac sa inovatívne priblížiť mužskej kultúre (porovnaj FILIPOWICZ 2007: 18–20).

⁹ Vnímanie podporené slovami Miroslava Červenku: „Jelikož spisovatel tvoří fikční svět tím, že o něm mluví, pak to, co o něm neřekl, prostě neexistuje“ (ČERVENKA 2003: 29).

Krystyna Just v upřímnosti offerovala. Roku 1780 dne 29 Žárí (Kabinet rukopisov a starých tlačí SAV č. V. teol 5721, prív. 137)

PATAKY, Juraj. *Vysoce Urozenému Pánovi Pánu Michal Gombošovi Prešporskému Burgmistrovi Y Cýrkeve Inspektorovi Svému k Patronovi když den Svého Jména Slavil Takéto Veršíky zpravil Zámečnik Jiri Pataky, Y Poeta jaký, taký. Roku Paně MDCCLXXVI. Dne 29. Sept* (Kabinet rukopisov a starých tlačí SAV č. V. teol. 5721, prív. 132)

LITERATÚRA

- ČERVENKA, Miroslav. *Fikční světy lyriky*. Praha–Litomyšl: Paseka, 2003
- DOLEŽEL, Lubomír: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum 2003
- DOLNÍK, Juraj. *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003
- ECO, Umberto. „Malé světy“; přel. Petr Kaiser. *Česká literatura* 45, 1997, č. 6, s. 625–643
- FILIPOWICZ, Marcin. *Roditelky národů*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007
- GÁFRIKOVÁ, Gizela. *Zabúdané súvislosti*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2006
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana. *Kapitoly zo slovenskej literatúry (9.–18. storočie)*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2005
- KERUEOVÁ, Marta. „Príležitostnosť v žánrovej profilácii humanistickej poézie“. In *O interpretácii umeleckého textu 8*. Nitra: Pedagogická fakulta, 1986, s. 186–198
- KOLLÁROVÁ, Ivona. *Vydavatelja v 18. storočí*. Bratislava: Veda, 2006
- MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Studie I*. Brno: Host, 2001
- OSOLSOBĚ, Ivo. *Ostnaze, bra, jazyk. Sémiotické studie*. Brno: Host, 2002
- STICH, Alexandr. *Lenhart*. In Lenhart, Václav Eliáš. *Zkušené naučení k velmi potřebnému již z našich časů osetí lesův*. Praha: Česká zemědělská univerzita ad., 2003, s. 128–138
- VOJTECH, Miloslav. „Čeština ako literárny jazyk na Slovensku v období národného obrodenia“. *Česká literatura* 51, 2003, č. 4, s. 393–418
- ZAJAC, Peter. „Autenticnosť ako rétorická figúra“. *Slovenská literatúra* 45, 1998, č. 6, s. 424–429

RESUMÉ

Autor na základe interpretačne-explikatívneho čítania príležitostných básní z rokov 1770–1800 konštatuje, že tieto texty sú vnímané na pozadí ich fikčného sveta mimo pravdivostného hodnotenia, na druhej strane na ne často nazeráme mimeticky, ako na obraz aktuálneho sveta. Východiskom z tejto interpretačnej polarity je podľa autorovho názoru cesta stredú: axiologické nazeranie autonómneho sveta príležitostnej básne optikou kognitívno-percepčnej skúsenosti bez toho, aby sme sa o postavách fikčného sveta nevyjadrovali ako o reálne existujúcich postavách nášho sveta.

SUMMARY

An interpretive-explanatory reading of felicitatio poems originating from the period of 1770–1800 reveals that these texts are read both mimetically, as images of the actual world, and as representations of fictional worlds. The solution of this situation may be found, in the author's opinion, between both poles of:

Legendy a mýty české a slovenské literatury. Edičně připravily Stanislava Fedrová a Alice Jedličková. Praha, 2008. [online]. ©2008 <http://www.ucl.cas.cz/slk/?expand=/2007/sbornik>

employing aspects of cognition and perception as experienced in our actual world as criteria of evaluation, while avoiding the perception of the characters of the fictional world as really existing persons.